

Apud eandem Canisium l. c. p. 199. Clar. P. Jodocus Mezler, monasterii S. Galli professor et SS. Canonum doctor, testatur quod Notkerus Balbulus dilucidaverit « amico cuidam litteras alphabeti, quas quibusdam notulis antiphonarum affinxerat Romanus quidam (a), qui ab Adriano papa ad instantiam Caroli Magni cantor ecclesias Galliarum in cantu ad primævum morem Gregorianum reducebat aberrantes. » Ibidem Notkerus Balbulus scripsisse fertur de Musica et Symphonia librum unum. Quod tamen haud puto esse theoticum illud opusculum de musica, quale hic exhibemus; sed alteri potius Notkero, ut jam monuimus, dicto tertio vel *Labeoni*, itidem San-Gallensi monacho, videtur adscribendum: cujus varia opera in lingua vete. i theotisca exarata exhibet Schilterus t. I Thesauri Antiquit. Teuton. qualia a Balbulo elaborata esse nusquam me legisse memini.

(a) De hoc egimus Mus. Eccles. T. I, pag. 274.

QUOD SINGULÆ LITTERÆ IN SUPERSCRPTIONE SIGNIFICENT CANTILENÆ.

NOTKER LAMBERTO fratri salutem.

Quid singulæ litteræ in superscriptione significant cantilenæ, prout potui juxta tuam petitionem explanare curavi.

A, ut altius elevetur, admonet.

B, secundum litteras, quibus adjungitur, ut bene, multum extollatur, vel gravetur, sive teneatur, belgicat.

C, ut cito, vel celeriter dicatur, certificat.

D, ut deprimatur, demonstrat.

E, ut æqualiter sonetur, eloquitur.

F, ut cum fragore seu frendore feriat, flagitat.

G, ut in gutture gradatim garruletur, genuine gratulatur.

H, ut tantum in scriptura aspirat, ita et in nota idipsum habitat.

I, jusum vel inferius insinuat, gratitudinemque pro g. interdum indicat.

K, licet apud Latinos nihil valeat, apud nos tamen Alemannos pro χ Græca positum chlenige, id est, clange, clamitat.

L, levare lætatur.

M, mediocriter, melodiam, moderari, mendicando, memorat.

N, notare, hoc est, noscitare, notificat.

A O, figuram sui in ore cantantis ordinat.

P, pressionem, vel prensionem prædicat.

Q, in significationibus notarum cur quærat? cum etiam in verbis ad nihil aliud scribatur, nisi ut sequens V vim suam amittere quæritur.

R, rectitudinem vel rasuram non abolitionis, sed crispationis rogitat.

S, susum vel sursum scandere, sib flat.

T, trahere vel tenere debere, testatur.

V, licet amissa in sua, veluti valde Vau Græca, vel Hebræa, velificat.

X, quamvis Latina verba per se inchoet, tamen expectare expetit.

Y, apud Latinos nihil hymnizat.

Z, vero licet et ipsa mere Græca, et ob id haud necessaria Romanis, propter predictam tamen. R litteræ occupationem ad alia requirere. In sua lingua, zitise require.

Ubicunque autem duæ, vel tres, aut plures litteræ ponuntur in uno loco, ex superiore interpretatione, maximeque illa, quam de B dixi, quid sibi velint, facile poterit adverti. Salutant te Ellinici fratres; monentes te fieri de ratione embolismi triennis, ut absque errore gnarus esse valeas bienis contempto pretio divitiarum Xerxis.

DE OCTO TONIS.

TEXTUS THEOTISCUS.

Yauizin darmit. daz an demo sange dero stimmo C
echert siben uuehsela sint. die Virgilius heizet septem discrimina vocum unde diu ahtoda in qualitate diuselba ist. so diu erista. fone diu sint andero lirun. unde andero (a) rotun io siben sieten. unde siben gelicho geuuerbet. Pe diune gat ouh andero organum. daz alphabetum nicht furder. ane ze siben buohstaben dien eristen. A B C D E F G. Tero sibeno sint fiere. ih meino. B C D E. allero sango uzlaza. Tiu des eristen toni. unde des anderen sint tiu habent uzlaz an demo B. Tiu des tritten. unde des fierden sint. an demo C. Tiu des finften unde des sehsten. an demo D. Tiu des sibenden unde des ahtoden. an demo E. Undeuuanda sangolih uallon mag fone sinemo uzlaze nider. unz zedemo finften buohstabe. unde uf unz ze demo niunden, so daz iz D
trizene uberloufe. also diu antiphona tuot an demo eristen tono Cum fabricator mundi. bediu sint obenan zu zesezzenne. des kemachen alphabeti sehse die eristen A B C D E F. unde nidenan dri die afte.

(a) Rota, vel Rocta, seu psalterium instrumentum musicum. Vid. Du Cange Glossar. med. Lat. V

INTERPRETATIO LATINA.

Sciendum itaque, quod in cantu tonorum septem duntaxat mutationes sint, quas Virgilius dicit: *Septem discrimina vocum*; et octava in qualitate eadem est, quæ prima. Propterea in lyra et in psalterio septem semper chordæ sunt, cæque æqualiter factæ. In his aliisque instrumentis alphabetum ulterius haud procedit, quam ad primas septem litteras A B C D E F G. Ex septem his quatuor sunt, nempe B C D E, in quas omnis cantus desinit: qui primi et secundi toni est, desinit in B; qui tertii et quarti, in C; qui quinti et sexti, in D; qui septimi et octavi, in E. Quod si cantus descendere velit a sua conclusione deorsum usque ad quintam litteram, vel sursum ascendere usque ad nonam, ita ut tredecim superet, sicut fit in antiphona *Cum fabricator mundi* in primo tono: tunc superius apponendæ sunt dicti alphabeti sex primæ litteræ A B C D E F et inferius tres ultimæ E F G, tunc sexdecim sunt: quem *Rocta*, Item de Cantu et Mus. S. t. II, p. 165.

rosten. E F G. Tanne sint iro sebszene. so uuio dien alten musicis finfzen buchstabo. unde finfzen seiton gnuoge duochti. Unde sie uuoltin daz tiu cithara so manige seiten habeti. unzter oberosto demo niderosten in chade in quadruplo. Taz ist tiu meista proportio. unde meista simphonia. diu bis diapason heizet. diu fone anderen simphoniis bestat. uuanda diatesseron unde diapente machont ein diapason. so aber diatesseron unde diapente daz kemacha diapason. So danne zuei, diapason ein bisdiapason. fone diu uuerdent fier simphoniæ an ein ero funden.

DE TETRACHORDIS.

TEXTUS THEOTISCUS.

An dien finfzen seiton. zalton sie quatuor tetrachorda. An abto seiton zuei disiuncta. an sibenen zuei coniuncta. daz chit zuei gezkeideniu. zuei ungeskeideniu. Uuanda aber nu einer zu getan ist. pediu sint siu alliu fieriu geskeiden. Unde daz niderosta heizet gravium. daz ander heizet fone allero sange uzlaze finale. daz tritta superiorum. daz fierda excellentium. Tazaber sure die sehszen seiten an dero lirun driostunt sibene sint. also ouh sumelichero organum driu alphabeta sint. daz ist umbe dia sempfti getan. daz man ana geleitem beiden handen. ufstigendo folle singen muge sangolib. unde oben anne gebreste. nohturft ne uuerde. dia hant ab demo oberosten alphabeto. Ze uechselonne an daz niderosta. Tiu driu alphabeta sint tanne note so gelih. laz an ioglichemo si diapason. unde darana diatesseron, unde diapente, unde an diatesseron sin dri underlaza tonus tonus semitonium. unde an diapente fiere. tonus tonus semitonium tonus.

DE OCTO MODIS.

TEXTUS THEOTISCUS.

Ter ouh tia lirum uuerbc. der uuerbe sia ze demo meze. daz sie uber dene tiu ne kelle. noh si fore flachize unlutreste ne si. diu hohesta uuarba. unde diu niderosta. die sint fore un meze ungeza mestum. Bediu lobeton friges unde dores. tia metens kaft. tiu under dien zuein ist. Unde also dores uuolton eteuuaz naheren sin dero niderostum. danne dero oberostun. so uuolton friges eteuuaz naheren sin dero oberastun danne dero niderostun. die tuouuarba namot musica. nah tien selben gentibus dorium D modum unde frigium. Under dien zuisken ist tonus. taz ist isto zueio underskeit. Obe frigio ist lidius. tero underskeit ist tonus. Obe lidio ist eines semitonii hohor mixolidius. unde obe doma hohor eines toni ypermixolidius. Noh tanne sint tri under dorio. Nideror eines semitonii ist ypolidius. under demo nideror eines toni ypofrigius. unde aber eines toni nideror ypoderius. taz ist ter niderosto fone demo ist hina ufter abtodo. unde der oberosto ypermixolidius. An dien octo modis. ih meino ypodorio. ypofrigio. ypolidio. dorio. frigio lidio. mixolidio. ypermixolidio. sunt uns keougete octo species diapason simphoniæ. An dien uuir finden ufstigendo fone

A admodum veteribus musicis quindecim litteræ, te quindecim chordæ sufficere videbantur: et volebant, ut cithara totidem chordas haberet, usque dum suprema infimæ corresponderet in quadruplo. Hæc est maxima proportio, et maxima symphonia, quæ bis diapason dicitur, atque ex aliis symphoniis constat. Diatessaron siquidem et Diapente efficiunt Diapason: sicut autem Diatessaron et Diapente Diapason faciunt, ita duæ Diapason bis Diapason constituunt: propterea quatuor symphoniæ in una reperiuntur.

INTERPRETATIO LATINA.

B In quindecim chordis numerabant quatuor tetrachorda, in octo chordis duo disiuncta, in septem duo conjuncta, hæc dicuntur duo discreta, duo indiscreta. Si autem unum tantum addatur, tunc sunt omnia quatuor discreta, et ultimum dicitur *gravium*, alterum propter omnium cantuum terminationes finale, tertium *superiorum*, et quartum *excellentium*. Quod autem pro sexdecim chordis in lyra ter septem, eodemque modo in quibusdam instrumentis tria alphabeta sint; id propter maiorem facilitatem factum est, ut sine difficultate ambarum manuum ascendendo plenus cantus formari possit, et superius omnino necesse non sit mutare manus a supremo alphabeto ad infimum. Hinc tria alphabeta necessario ideo similia sunt, ut in quolibet sit Diapason, tum Diatessaron et Diapente. Et in Diatessaron sunt tria cola, tonus, tonus, semitonium; et in Diapente quatuor, tonus, tonus, semitonium, tonus.

INTERPRETATIO LATINA.

Qui autem lyram facit, eam ita mensuretur, ne propter maiorem extensionem nimis sonora, nec ob minorem extensionem minus sonora sit; chordæ enim nimis altæ et nimis depressæ propter mensuræ defectum omnium sunt ingratisimæ. Hinc Phryges Doresque laudabant medium, quod inter duo illa extrema est. Itaque Dores mallebant aliquantulum propinquare tomo infimo quam supremo; Phryges vero aliquantidum proximiores esse volebant supremo quam infimo. Duos hos modos Musica ex his ipsis gentibus dicit modum Dorium et Phrygium. Inter hos est tonus, qui est discrimen inter duos illos. Super Phrygium est Lydius, quorum discrimen tonus est. Super Lydium uno semitonio altior est mixolydius, et hoc altier uno tono hypermixolydius. Deinde tres sunt inferiores Dorio: inferior uno semitonio hypolydius est: hoc inferior uno tono hypophrygius; et adhuc uno tono hypodorius. Hic est infimus, a quo ascendendo octavus et supremus est hypermixolydius. Ex his octo modis, puta hypodorio, hypophrygio, hypolydio, Dorio, Phrygio, Lydio, mixolydio hypermixolidio demonstratæ nobis sunt octo species diapason symphoniæ. In quibus reperi-

demo niderosten ze demo oberosten dise siben underskeita. tonum. tonum. semitonium. tonum. tonum. semitonium. tonum. Pediu liutel diu oberosta uuarba duplum gagen dero niderostun. Unde bediuternin. ube daz ypodorius modus ist. tanne uuir stillos anauahen zesingenne. unde ube ypofrigius ist. tanne uuir eines toni hohor anafahen. unde ypolidius tanne zueio. unde dorius tanne eines diatasseron. unde frigijs tanne einss diapente hohor. unde ypermixolidius danne uuir folles diapason. ih menio zuuaat hohor. daz uuir danne hohor anafahen ne mugen. uuanda ouh selbez taz sang. note stigen sol fone dero stete dar iz anagefangen uuir. unz tara sin hobigat. ih meino uuilon ioh ze demo ahtoden buehstabe. der zuualt liutel. tanne der buohstab. ze demo iz anafang. Mennicken stimma nemag fure fieruolt nicht kereichet uuerden. Tiu fieruolti ist so ze fermenne. also ih nu chad. taz fone demo eristen anafange in ypodorio. so B. ist. alde. C. zuualt in ypermixolidio. unde aber dannam ze demo C. in ypermixolidio. unde aber dannam zuualt hina uf ze sine ahtoden buohstabe der imo zuualt. unde enemo fieruolt liutel. Tar maht tu chisen. ube daz sang ferror stiget fone sinemo anafange. danne ze demo ahtoden buohstabe. so diu fore genamda antiphona tuoi. daz iz danne in permixolidio. ana zefahenne ne ist. uuanda an demo modo nioman uber drn ahtoden buohstab kestigenne mag. Aber an so uuelichemo buohstabe imo hoho anauahentomo gebriestet. aba demo sturzeter note. an daz nidera alphabetum. ze demo selben buohstabe. also erouh sardannan. ube iz imo penideret. uuidere uf kestepfen mag an daz obero. Anafahendo habet er geuualt erbeuene so nidero. alde so hoho er uuile. aber so er erheuet unde furder geruechet. sone habet singendone hein geuualt. nideror alde hohor zefahenne. ana aba duplo in simplum. alde abe simplum in duplum. also erchunnen mag an demo monochordo. alde an dero organum. Ter die suegela mese der borgee desselben. des andero lirun ze borgenne ist. uuanda ube die eristum zelang uuerdent. so sint sie selben uuhelle. unde habent heisa utun. doh suh tie andere. sin lutreiste. Uuerdent sie aber ze churz. tannen sint die afterosten zechlei stimme. doh tie eristen gnuoz lutreiste sin. sone diu cheden daz einero elno langue suegela. fone dore zungun uf. an demo eristen buohstabe ze churz si. unde zueio langiu zelang si. unde aber under dien zuisken gagen andero halbero langiu gelimffih si. so habet tiu ahtoda ane halb dtametrum. einero elno dodrantem in lengi. unde diu finftazenda mer danne trientem. daz chit den drittenteil einero elno.

A mus ascendendo ab infimo ad supremum hæc septem discrimina: tonum, tonum, semitonium, tonum, tonum, semitonium, tonum. Ad hæc sonat supremus modus duplum respectu infimi. Porro ubi hypodorius modus est, tunc profundissime cantare incipimus; et ubi hypophrygius, tunc uno tono altius incipimus; et ubi hypolidius, duobus; et ubi Dorius, tunc unodiatessaron; et ubi Phrygius, tunc unodiapente altius; et ubi hypermixolydius, tunc plenum cantamus diapason, nempe duplo altius, ut altius deinceps incipere non possimus. Quod si etiam cæcus ipse ascendere deberet a loco, ubi inchoatur quam altissime potest, quia nempe ad octavam litteram, quæ duplum sonat ejus litteræ, a qua inceperat, hominum vox per quadruplum passim pertingere non potest: ideo quadruplum ita accipiendum est, sicut nunc dixi, ut a primo initio in hypodorio, quod B. est vel C. duplum sit sursum usque ad B. vel C. in hypermixolydio, hinc vero duplum sursum ad octavam suam litteram, quæ huic duplum, et illi quadruplum sonat: tunc eligere potest, an cantus altius debeat ascendere ab initio quam ad octavam litteram, quemadmodum fit in prædicta antiphona. Ut adeo in hypermixolydio incipiendum non sit, cum in eo modo nemo supra octavam litteram ascendere possit: sed in quacunque littera altius ascendi non potest, ab illa littera necessario ad eandem litteram alphabeti inferioris descendendum est. Sic quoque mox inde, ubi nimis descendit, iterum ad superius alphabetum ascendere potest. In incipiendo potestatem habet intonandi tam profunde vel alte quam velit: ubi vero inceperit et perrexerit, cantans haud amplius sive profundius sive altius progredi potest, quam a duplo in simplum, vel a simplum in duplum, uti cognosci potest in monochordo vel in organo. Qui fistulam metitur, in ea evitet quod in lyra vitandum est: quia ubi primæ [f chordæ] nimis longæ fiunt, haud sonoræ sunt, tonumque raucum efficiunt, etiamsi alteræ sint sonoræ: si vero nimium breves fiunt, infimæ tonum nimis exilem faciunt, etsi primæ satis sint sonoræ. De his dicitur, quod fistula longitudinæ unius ulnæ a labio ejus sursum in primam litteram nimis brevis sit, et duarum ulnarum nimis longa, sed inter binas has, quæ longitudine unius et dimidiæ sunt, congruæ sint. Sic habet octava pro dimidia diametro unius ulnæ dodrantem in longitudine, et quintadecima plusquam trientem, quod facit tertiam partem unius ulnæ.

DE MENSURA FISTULARUM ORGANICARUM.

TEXTUS THEOTISCUS.

Sidtu nu becennest. uuio alle die suegela ein andereren encheden. Sone bedrieze dih ouh iro maza zelir nenne. Macha dia eristun so langa. so dar fore gesaget ist. ube du uullest. unde so uuita du uuel-

INTERPRETATIO LATINA.

Postquam cognovisti quomodo omnes fistulæ invicem sibi respondeant, jam mensuram earum etiam discere ne graveris. Fac primam tam, longam, ut ante dictum est, quam velis, tamque amplam, quam

lest. tero uiti sulen sie alle sin. Unde miztia anderun bi dero eristum fus. sih ze erist uuo uuit si si. diu uiti heizet diametrum. Tara nah la an dero eristam suogelon lengi. fore den ahtoden teil dero uuiti. unde teile sic dannan nider unz ze dero zungun diu plectrum heizet. in niun teil eben micheliu. Dero niun teilo. gib ahto teil dero anderun. taz ist iro lengi. fone dero zungun ul. la dara nah fore an dero anderun suogelon lengi. zuene ahtoteila des diametri. unde teile daz ander aber also in niuniu. unde gib tero niuno ahtoteil. dero dtittun. daz ist iro lengi. fone dero zungun uf. Nim danne dia eristun. unde la fore an iro lengi den dritten teil des diametri. unde teile sia dannan niderunz ze dero zungun in fier teil. unde dero gib triu dero fierdun. taz ist iro lengi. unde tara gat distessaron. mit tono tono somitonio Unde fernim io ze io gelichemomale. fone dero zungun uf. Sonim aber dia eristun. unde la. an iro lengi fore den halben teil iro uuiti unde teila sia in driu teil. unde gib tero zuei dero finftun. Daz ist iro lengi. Nim daranah selbun dia finftun. unde la in iro lengi fore den ahtoden teil des diametri. unde teile daz ander in fieriu. unde gib tero driu dero sibendum. Tanne miztia ahtodum bi dero eristun. la andero eristun fore. so uilo des diametri si. daz chit la fore alta dia uuiti. unde teile daz ander in zuei eben micheliu teil. unde gib einez tero ahtodun. daz ist iro lengi fone demo plectro uf. Unztara gat diapente. mit tono tono semitonio tono Taranah kib tia selbun maza dien anderen sibenen. tia du nah tero eristun dien ereren sibeniin gabe. So habet tanne diu eristazuo lengi dero ahtodun. unde ein diametrum ubere. Unde so samo habet tiu ahtoda zuo lengi dero finftozendun. eunde ein diametrum ubere. Aber diu erista habet fier lengi dero finftozendun. Unde dara ubere triu diametra. Ulbe dib nuunder ist. zui iro driu sin. nalezuei. ih kibo dir is rationem. Uuanda so man an dero eristum fore lazet ein diametrum. unde si noh tanne dupla ist gagen dero ahtodun. diu iro simpla ist. unde aber dero lengi fore ferlazanemo diametro. halbiu uuirtero finftozendun. so ist tero ahtodun note zuualt, tane dero finftozendun, unde ein diametrum. unde dero eristun note fierualt. unde zuei diametra. ane daz erista diametrum. Uuile aber der organicus sure finzen. alde sehszen seiten buchstaba. folliu driu alphabeta machon. so soi er daz dritta mezen nah tien ereren zuein. also er daz ander maz nah temo eristen.

A placuerit: ejusdem amplitudinis omnes esse debent Metire reliquas ad mensuram primæ. Vide primo quam ampla sit; amplitudo dicitur diameter. Dein relinque pro primæ fistulæ longitudine octavam partem ejusdem amplitudinis, et divide illam ab hinc deorsum usque ad labium, quod plectrum dicitur in novem partes æqualis magnitudinis, Harum novem partium ocio paries da secundæ. et hæc est longitudo ejus a labio sursum. Relinque dein pro secundæ fistulæ longitudine bis octo partes diametri, et divide reliquum denuo sic in novem, harumque novem octo partes da tertiæ; hæc est longitudo ejus, a labio sursum. Sume dein primam, et relinque pro ejus longitudine tertiam partem dimetri, et divide eam ab hinc deorsum usque ad labium in quatuor partes et harum tres da quartæ: hæc est longitudo ejus, et huc convenit diatessaron cum tono, tono, semitonio; et perge ita æquali modo a labio ejus sursum. Sume denuo primam, et relinque pro ejus longitudine dimidiam partem ejus amplitudinis et divide eam in tres partes, et da harum duas quintæ: hæc est longitudo ejus. Sume dein eandem quintam et relinque pro ejus longitudine octavam partem diametri reliquumque divide in quatuor et tribue ex his tria septimæ. Tunc metire octavam per primam: relinque in prima quantum diameter est, id est, relinque omnem amplitudinem et divide reliquum in duas ejusdem magnitudinis partes et da unam octavæ; hæc est longitudo ejus a plectro sursum. Uaque huc it diapente cum tono, semitonio, tono. Tunc tribue eandem mensuram reliquis septem quam post primam prioribus septem tribuisti. Habet itaque prima duas longitudes octavæ, cum una diametro supra; et similiter habet octava duas longitudes decimæ quintæ, et unam diametrum supra. Prima vero quatuor longitudes habet decimæ quintæ, et insuper tres diametros. Si miraris, cur tres sint et non duo, ejus rationem accipe. Nam si in prima relinquatur una diameter, et ea tamen dupla est respectu octavæ, quæ ejus simpla est, ejus autem longitudo ante protensionem diametri dimidium fit decimæ quintæ; tunc ejus octava necessario dupla est puta decima quinta. et una diameter, ejusque primu necessario quadrupla, et due diametri absque prima diametro Quod si velit organicus pro quindecim vel sexdecim chordarum litteris plena tria alphabeta facere, tunc metiatur tertium juxta duo priora, sicut secundum juxta primum metiebatur.